

vremene literature na kraju knjige te kazalo imena također obogaćuju ovo djelo, odnosno olakšavaju daljnje produbljivanje iznesene tematike. Djelo, nažalost, ne sadrži abecedni popis pojmova.

Valja naglasiti i činjenicu da je Mateljanovo djelo o teologiji milosti sveučilišni udžbenik (nosi pečat *Manualia Universitatis studiorum Spalatensis*), što znači da je prvenstveno namijenjen studentima teologije. Prema općeprihvaćenoj definiciji, udžbenik je nastavno sredstvo, odnosno knjiga u kojoj je znanstveno i dostupno izložena nastavna građa prema nastavnome planu i programu pojedinih predmeta/kolegija. Mateljanov predloženi udžbenik u svakom slučaju zadovoljava, pa i nadilazi, spomenuti kriterij, jer su u njemu sadržana najbitnija odnosno temeljna znanja koja studenti trebaju usvojiti prema propisanom teološkom nastavnom programu. On se, bez sumnje, kvalitetom može komparirati s udžbenicima koji »uživaju« dobar ugled na raznim europskim učilištima, točnije na onima koji su meni osobno

poznati (njemačko i talijansko govorno područje).

Autoru svakako treba odati priznanje na velikom uloženom trudu u pisanju ovoga sveučilišnog udžbenika. U situaciji kada se na hrvatskom jezičnom području osjeća velik nedostatak sveučilišnih udžbenika iz područja teoloških znanosti, ovo djelo tim više dobiva na vrijednosti, jer će studentima teologije zasigurno olakšati studiranje i proučavanje teologije milosti. Dakako, ova će knjiga zasigurno naći poklonike i čitatelje i izvan studentsko-teoloških aula, jer kolikogod ona bila znanstveno (u)temeljena i obrađena, u isto vrijeme nije nepristupačna širem krugu čitatelja, kojima ju osobno toplo preporučujem.

Smatram da se radi o vrlo značajnom znanstvenom doprinosu ponajprije teološkim znanostima na hrvatskom jezičnom području, ali i o društveno vrijednoj znanstvenoj knjizi koja predstavlja značajan doprinos hrvatskoj znanstvenoj i kulturnoj javnosti.

Ivan Karlić

Robert SPAEMANN, *Der letzte Gottesbeweis. Mit einer Einführung in die großen Gottesbeweise und einem Kommentar zum Gottesbeweis Robert Spaemanns von Rolf Schönberger, Pattloch, München, 2007., str. 9-32*

Volker GERHARDT, »Die Vernunft des Glaubens. Zur Atheismusdebatte«, u: Magnus STRIET (ur.), *Wiederkehr des Atheismus. Fluch oder Segen für die Theologie?*, Herder, Freiburg – Basel – Wien, 2008., str. 139-150

212 | Nakon Kantove kritike svih dokaza Božje opstojnosti, navikli smo da moderna filozofija ili ponavlja već izrečenu kritiku

ili je uopće više ne tematizira. No, primjer dvojice njemačkih filozofa, Roberta Spaemannna i Volkera Gerhardta, pokazuje su-

protno. Ovdje ćemo ukratko predstaviti njihove dokaze Božje opstojnosti.

Spaemann u predgovoru svoje knjige pojašnjava da se kod »posljednjega dokaza« Božje opstojnosti zapravo ne radi o dokazu nego o »argumentu« koji treba ukazati na razumnost vjere. Stoga i naslov Spaemannova članka glasi: »Razumnost vjere u Boga«. Srž svoga »argumenta« Spaemann vidi u činjenici da je čovjek biće sposobno za istinu, tako da se Spaemannov argument može nazvati alethologičkim dokazom Božje opstojnosti: »Ako Bog ne postoji, tada nešto kao istina ne postoji, a nijedan argument ništa ne dokazuje. Tada nismo bića sposobna za istinu, tj. nismo više osobe« (str. 7). U prvomu dijelu knjige, oslanjajući se na Platonovu prispodobu o špilji, Spaemann tumači situaciju modernoga čovjeka koji se toliko fiksirao na ovostranu stvarnost da je zapostavio pitanje o temelju i smislu cjeline. U drugomu dijelu knjige njemački filozof ispovijeda svoju vjeru u racionalnost cjelokupne zbilje te obrazlaže kako je dobro temeljnije od zla. Nadalje, pojam Boga pretpostavlja identitet između dvaju predikata – moćan i dobar: »Apsolutna moć, cjelokupnost onoga što jest, ne bi bila cjelokupnost, ne bi bila apsolutnost, ako bi uvijek imala nasuprot sebi tiho, nepopustljivo oko koje sudi. Kada dobro ne bi pripadalo bitku, bitak ne bi bio sve, cjelina. Nepopustljivo prosuđujuće i istodobno nepopustljivo dobro oko može biti samo njegovo vlastito oko. No, i obratno također vrijedi: ako bi dobro bilo nemoćno, ne bi bilo apsolutno dobro. Jer, nemoć dobroga također nije dobro« (str. 16-17).

U trećemu se dijelu naš autor osvrće na dvije temeljne vrste tradicionalnih dokaza: ontološki i kozmološki. U četvrtomu dijelu susrećemo zapravo Spaemannov »posljednji dokaz«, koji nas ovdje najviše zanima. Taj »posljednji dokaz« trebao bi biti »otporan na Nietzschea«, ukoliko je Nietzsche, prema Spaemannu, zanjekao sposobnost čovjekova uma za istinu. Ali kod samoga Nietzschea nalazi se rečenica kojom se može, misli Spaemann, prevladati samoga Nietzschea: »Nećemo se Boga riješiti, jer još uvijek vjerujemo u gramatiku.« Na temelju tih Nietzscheovih misli, Spaemann obrađuje svoj dokaz Božje opstojnosti, promišljajući ga na način gramatičkoga dokaza. Prema Spaemannu, gramatika poznaje futurum exactum, odnosno futur drugi, primjerice: kada *budem ustao*, moći ću hodati. Radi se naime o prošloj radnji koja je u budućnosti, a to znači da je futur drugi nužno povezan s prezentom: »Kada za nešto kažemo da jest sada, tada je to jednako tomu da kažemo da je bilo u budućnosti« (str. 31). Ono što se jednom dogodilo, primjerice činjenica da sada čitatelji čitaju ovaj članak kao sadašnja radnja, takvo će biti i u budućnosti. Ne možemo misliti drukčije. Naime, potpuno nam je besmisleno i apsurdno misliti činjenicu čitanja ovoga članka koje ne bi bila i u budućnosti. Onaj tko bi to nijekao, nijekao bi također i sadašnjost: »Ako sadašnja stvarnost jednom više ne bude bila, tada ona uopće nije stvarna. Tko odstranjuje futurum exactum, odstranjuje i prezent« (str. 32). Spaemann se pita o kakvoj je to stvarnosti riječ u kojoj ostaju tragovi prošlih događanja. To je

ponajprije čovjekovo sjećanje. Ali ono ne traje dugo i jedanput će možda i ljudi nestati na ovom svijetu, a na koncu i sam svijet. Bez sjećanja, bez svjesne sadašnjosti nestaje i prošlost. Ako je čovjekovo sjećanje ograničeno, tada ono ukazuje na jedno apsolutno sjećanje, apsolutnu svijest, a to je Bog. Tako je za Spaemanna *futurum exactum*, futur drugi, odnosno vjera u gramatiku, dokaz Božje opstojnosti. Dokle god koristimo gramatiku, zaključuje Spaemann, ne možemo ne vjerovati u Boga.

Volker Gerhardt, čija je knjiga *Sa-moodređenje: princip individualnosti* (Demetra, 2003.) prevedena na hrvatski jezik, razvija kozmološko-teleološki dokaz Božje opstojnosti, ali koji polazi od antropologije. Temeljna teza dokaza glasi: »O Božjoj zbilji može sumnjati samo onaj tko ne vjeruje sam u sebe« (str. 148). Tu tezu Gerhardt obrazlaže na sljedeći način. Ono što je za čovjeka presudno u životu jest povjerenje u znanje, znanje o svijetu, ali i znanje o sebi. Znanje o sebi jest samosvijest. Samosvijest se ne sastoji samo u čistom samoodnošenju nego ona je »prije svega instancija priopćavanja, po kojoj je jedno biće dostupno za sebe i za drugoga putem objekata«. Drugim riječima, za Gerhardta je samosvijest uvijek i svijest o svijetu. Svaki čovjek želi trajno biti samosvjestan, ali on primjećuje da mu ostale osobe i objekti ne mogu omogućiti trajnost samosvijesti: »Sebstvo koje traži pouzdanost u znanju, a trajnost u vlastitoj svijesti može se umiriti samo u nečemu što odgovara njegovu jedinstvu i jedincatosti. To mora biti u sebi cjelovitost, a poput

individuuma također jedinstvo u različitosti« (str. 145). Tu se može primijetiti kako se Gerhardt i Spaemann u svojim argumentima susreću: kod obojice je to pitanje o trajnosti samosvijesti, premda prvi polazi od analize samosvijesti, a drugi od gramatike. Gerhardt potom nastavlja i ustvrđuje kako nitko ne može biti indiferentan prema cjelovitosti svoje egzistencije. Prema njoj se čovjek ne odnosi kao prema ostalim objektima već kao prema svojem vlastitom temelju iz kojega potječe. Svijet, cjelovitost egzistencije, zahtijeva svoj temelj, a to je Bog. Bog je tako temelj čovjekova odnosa prema svijetu: »Njegova [Božja] djelotvorna prisutnost, nas djelotvorno nosi, očituje se u svim onim situacijama u kojima je čovjek samosvjesno djelatan u svijetu« (str. 146). Iz toga navoda proizlazi da se Bog, kao temeljni jamac svijeta, konkretno pokazuje u čovjekovu djelovanju. Ovdje Gerhardt prelazi s kozmološkoga na teleološki dokaz. Čovjek s divljenjem primjećuje da je njegovo djelovanje u skladu sa svijetom, premda teorijski ne može dokazati da svijet mora biti u skladu s njegovim djelovanjem. Čovjek vjeruje u sebe, prema gore spomenutoj tezi, a ta se vjera očituje upravo u jedinstvu djelovanja i i svijeta. To znači da je svijet smislen, da postoji smisao, a »smisao počiva na temelju, u kojemu je jedinstvo sebstva povezano s cjelovitošću svijeta« (str. 148). Postavlja se pitanje o temelju toga smisla, a to, prema Gerhardtu, može biti samo Bog: »Bog je temelj smisla, u kojemu se naš život ostvaruje« (str. 148). Unutar ovoga konteksta i vjera dobiva svoje značenje. Vjera je, za našega

autora, snaga koja nam omogućava da »čvrsto prianjamo uz smisao u cjelovitosti egzstencije, smisao koji je potrebit za djelovanje« (str. 149). Na taj način ideja Boga, odnosno vjera u Boga omogućava bolje razumijevanje vlastita života: »Tako se u Bogu možemo bolje razumjeti nego li bez njega« (str. 150).

Ovaj sažeti prikaz Spaemannova gramatičkog i Gerhardtova kozmološko-teleološkog dokaza Božje opstojnosti potvrđuje kako dokazi Božje opstojnosti ni danas nisu izgubili na važnosti te potiču na daljnje filozofsko-teološko promišljanje o Bogu.

Ivica Raguž

Gerhard LOHFINK – Ludwig WEIMER, *Maria – nicht ohne Israel. Eine neue Sicht der Lehre von der Unbefleckten Empfängnis*, Herder, Freiburg – Basel – Wien, 2008., 443 str.

Mariologija, kao zasebna teološka disciplina, ali i pobožnost prema Blaženoj Djevici Mariji, bila je često u opasnosti da se odvoji od kristologije i ekleziologije. Drugi vatikanski sabor izbjegao je tu opasnost te je u Dogmatskoj konstituciji o Crkvi *Lumen gentium* progovorio o Mariji u nauku o Crkvi. No u teologiji i kršćanskoj praksi Mariju se također izdvajalo iz povijesti izraelskoga naroda. Često se mogao dobiti dojam kako Marija nema nikakve veze s izraelskim narodom, štoviše da se nalazi u suprotnosti s njim. Zasluga najnovije knjige Gerharda Lohfinka i Ludwiga Weimera o Marijinu bezgrješnom začecu jest upravo u tumačenju Marije i dogme o njezinu bezgrješnom začecu u svjetlu starozavjetne teologije. Slobodno se može reći da će njihova knjiga biti nezaobilazna studija za svaku buduću mariologiju, a napose za razumijevanje dogme o Marijinu bezgrješnom začecu.

Knjiga je podijeljena u tri dijela. U prvomu se dijelu opširno analizira biblij-

sko poimanje istočnoga grijeha. Premda se istočni grijeh kao pojam ne može susresti u Svetomu pismu, Lohfink i Weimar pokazuju kako Sveto pismo od svojih prvih stranica izriče činjenicu istočnoga grijeha. Autori u analizu istočnoga grijeha ne ulaze sustavno-teološki nego uglavnom pretpostavljaju poznate teorije istočnoga grijeha Karla Rahnera i Pieta Schoonenberga: istočni grijeh kao uronjenost u grješnu situaciju (str. 61-63). O toj grješnoj situiranosti čovjeka (str. 37-41) govori cijelo Sveto pismo: prvi grijeh Adama i Eve, Kajin – Abel, zloća prvih ljudi i potop, David, Pavao (Rim 1 – 8). Istočni je grijeh tako u Svetomu pismu uvijek izričaj čovjekove slobode koja ostavlja negativne posljedice na sve ostale naraštaje. Tako je povijest izraelskoga naroda povijest istočnoga grijeha. U drugomu, puno zanimljivijem, dijelu Lohfink i Weimer ističu kako je povijest izraelskoga naroda istodobno i povijest Božjega zahvata, povijest